

Καλλιεργώντας την κριτική σκέψη σε αναγνώστες πρωτοσχολικής και προσχολικής ηλικίας με εικονογραφημένα παιδικά βιβλία

Τασούλα Τσιλιμένη

Καθηγήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος Προσχολικής Εκπαίδευσης
Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Περίληψη

Η σύνδεση της λογοτεχνίας με την ηθική και συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού, αλλά και την καλλιέργεια της κριτικής ικανότητας, είναι βασικοί στόχοι της διδακτικής της λογοτεχνίας. Η συνήθης τακτική των σύγχρονων εικονογραφημένων βιβλίων είναι να προβάλλουν θετικά πρότυπα και συμπεριφορές. Τι γίνεται, όμως, όταν συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο; Και μάλιστα το πρόσωπο συμπεριφέρεται παραβατικά και έξω από ηθικούς κανόνες, αλλά και νόμους του κράτους; Και ειδικά όταν αυτό είναι μια...μητέρα; Το παρόν άρθρο παρουσιάζει την παραβατικότητα και την διαχείρισή της με αφορμή ένα εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο. Διαφαίνεται η συμβολή του κειμένου και της εικονογράφησης στην καλλιέργεια της κατανόησης και της κριτικής ικανότητας των μικρών αναγνωστών.

Εισαγωγή

Ένας από τους βασικούς στόχους της παιδικής λογοτεχνίας είναι να ευαισθητοποιήσει τους αναγνώστες στο κοινωνικό γίγνεσθαι, να τους εισάγει στις ηθικές και κοινωνικές αξίες, να τους φέρει σε επαφή με τα αποδεκτά κοινωνικά πρότυπα. Οι συγγραφείς, με ρεαλισμό, επιχειρούν να αναπαραστήσουν εκφάνσεις της πραγματικότητας, την οποία βιώνει ή στην οποία θα βρεθεί ο αναγνώστης. Το παιδί μέσα από τον αφηγηματικό κόσμο των βιβλίων θα αντιληφθεί σχέσεις αιτιότητας και θα μνηθεί στις κοινωνικές δομές. Ως ενεργητικός αναγνώστης θα ενισχύσει ή θα αμφισβητήσει τάσεις, τρόπους, απόψεις και συμπεριφορές, θα γνωρίσει και θα διαμορφώσει ιδεολογίες. Η ενεργητική ανάγνωση συνδέεται άμεσα με τη δεξιότητα της αντίληψης, αλλά και της κριτικής σκέψης και ικανότητας.

Οι παγκόσμιες μεταβολές, κυρίως στο κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο, οδηγούν τους συγγραφείς της παιδικής και εφηβικής λογοτεχνίας σε μια αυθεντική αναπαράσταση της πραγματικότητας, και σε θέματα που συνδέονται με αυτά, όπως το προσφυγικό/μεταναστευτικό και την κρίση. Θέματα δηλαδή που συνδέονται με βασικές παγκόσμιες κοινωνικές αξίες. Για να υποστηρίξουν το θέμα τους σκιαγραφούν ήρωες, οι οποίοι αντιμετωπίζουν δύσκολα προβλήματα και καταστάσεις, και συχνά δρουν παραβατικά έναντι θεσμοθετημένων κανόνων και νόμων. Κι αν στο χώρο της εφηβικής λογοτεχνίας η παραβατική συμπεριφορά εκ μέρους των ηρώων (Γαβριηλίδου, 2011, σσ. 291-316· Κωτόπουλος, 2012, σ. 93) είναι ένα φαινόμενο που όλο και πιο συχνά συναντάται στα κείμενα, παρόμοιες αναφορές άρχισαν να διαφαίνονται και στο είδος του παιδικού βιβλίου και δη του εικονογραφημένου. Ηρωες που λόγω της κρίσης, της προσφυγιάς και της μετανάστευσης, αλλά και άλλων καταστάσεων, οδηγούνται στην καταπάτηση ηθικών αξιών και κοινωνικών κανόνων. Διαπιστώνεται ότι η λογοτεχνία προσκρούει στους περιορισμούς, που υποβάλλει στο συγγραφέα η παιδαγωγική λογική και ο διδακτικός της ρόλος (Παπαντωνάκης, 2009, σ. 41), εν τούτοις υπάρχουν κείμενα που διαρρηγνύουν τα στενά όρια της “στρογγυλοποίησης” των εύθραστων κοινωνικών θεμάτων και δημιουργούν πρότυπα χαρακτήρων που ακόμη και αν είναι παιδιά ή κι όταν έχουν μια ιδιότητα ιδιαίτερα σημαντική, όπως αυτή της μητέρας, προβαίνουν σε κάποιο παράπτωμα. Η τακτική αυτή των συγγραφέων μπορεί να ερμηνευθεί ως αποτέλεσμα της θραύσης των κοινωνικών αξιών και της αμφισβήτησης των κοινωνικών δομών (Jodolet, 1995). Ο αναγνώστης παιδί έρχεται σε επαφή με λογοτεχνικά έργα στα οποία οι ήρωες, πρωταγωνιστές ή δευτεραγωνιστές, αμφισβητούν τον κανόνα.

Κι αν γενικά ο αναγνώστης, προκειμένου να παράγει νόημα και να κατανοήσει τις αιτίες σε ένα αφήγημα, είναι απαραίτητο να έχει ανεπτυγμένη την κριτική του σκέψη, γίνεται κατανοητή η αναγκαιότητα λειτουργίας της κριτικής σκέψης του, όταν έρθει σε επαφή με κείμενα, στα οποία προτάσσεται και θριαμβεύει η παραβατική συμπεριφορά των χαρακτήρων.

Ο παραβατικός αφηγηματικός χαρακτήρας, ως πιστό είδωλο μιας απτής κοινωνικής

πραγματικότητας, η οποία διαπερνά τα κείμενα (Hall, 1990), καθορίζεται από ηθικά, νομικά και ενίοτε θρησκευτικά κριτήρια και διαφοροποιείται ανάλογα με την εποχή, τα ήθη και τους πολιτισμούς. Γενικά, η παραβατικότητα αναπαριστά τη σύγκρουση ανάμεσα στον άνθρωπο και την κοινωνία (κανονισμοί, απαγορεύσεις, θεσμοί κ.λπ.). Δηλαδή αφορά πράξεις ενάντια στους νόμους, οι οποίοι θεσπίζονται προκειμένου να υπερασπίσουν την ύπαρξη και τη συνέχεια μιας κοινωνίας ενάντια στις εσωτερικές αναταράξεις της. Ο παραβατικός χαρακτήρας, εκούσια ή ακούσια (λόγω συνθηκών), εναντιώνεται στην κοινωνία, στην οποία ανήκει και με την οποία συνδιαλέγεται, συγκρούεται ή αποκλίνει από τα αποδεκτά κοινωνικά πρότυπα.

Για να κατανοήσει ο αναγνώστης παιδιά τα σχήματα και τις συμπεριφορές που εναντιώνονται σε κανόνες, τους οποίους το περιβάλλον του (οικογένεια, σχολείο, ευρύτερη κοινωνία) προσπαθεί να του δείξει ότι πρέπει να σέβεται και να υιοθετήσει, είναι απαραίτητο να διαθέτει ανεπτυγμένη κριτική δεξιότητα.

Η κριτική ικανότητα / σκέψη

Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης των παιδιών είναι ένας από τους βασικούς στόχους στην σύγχρονη εκπαιδευτική διαδικασία (Τσιλιμένη, 2018, σ.σ. 370-375). Η κριτική σκέψη ορίζεται ως αυτορρύθμιση, η οποία οδηγεί σε ερμηνεία βάσει αποδεικτικών στοιχείων, ανάλυση, αξιολόγηση και εξαγωγή συμπερασμάτων, καθώς και εξήγηση των εκτιμήσεων, στις οποίες βασίζεται η απόφαση (Kettler, 2014).

Ο Paul (1993) περιγράφει την κριτική σκέψη σαν την «διανοητικά πειθαρχημένη διαδικασία ενεργητικής και επιδέξιας σύλληψης, εφαρμογής, ανάλυσης, σύνθεσης και αξιολόγησης της πληροφορίας, η οποία συντάσσεται ή δημιουργείται από την παρατήρηση, εμπειρία, προβληματισμό...».

Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης λειτουργεί θετικά στη διαμόρφωση της συναισθηματικής, γνωστικής και κοινωνικής συμπεριφοράς ενός ατόμου, και όπως επισημαίνει ο Vasquez (2003) ο κριτικός γραμματισμός είναι εφικτός ακόμη και στις μικρές ηλικίες. Η παιδική λογοτεχνία έχει θεωρηθεί ιδιαίτερα αποτελεσματική για την ανάπτυξη της γνωστικής λειτουργίας, της συλλογιστικής, της μνήμης και της κριτικής σκέψης (Monhardt & Monhardt, 2006, pp. 67–71). Τα λογοτεχνικά κείμενα είναι φορείς ιδεολογίας και απόκτησης αξιών για κοινωνικά ζητήματα, όπως είναι η ταυτότητα, η συνύπαρξη, η κατανόηση και αποδοχή των άλλων και του εαυτού μας (Κανατσούλη, 2000). Οι λογοτεχνικοί χαρακτήρες αποτελούν φορείς ηθικών αξιών που προσελκύουν τον αναγνώστη (Booth, 1961).

Η Nussbaum (2015), που ενστερνίζεται την ηθική διάσταση της λογοτεχνίας, υποστηρίζει ότι τα σπουδαία λογοτεχνικά έργα έχουν αξία, όχι μόνο για την ευχαρίστηση που προσφέρουν στον αναγνώστη, αλλά επιπλέον για το γεγονός ότι αναφέρονται στην ανθρώπινη ζωή, τις επιλογές που κάνουμε στην κοινωνία και τις σχέσεις μας με τους άλλους.

Η θεωρία της ηθικής κριτικής διατείνεται ότι η λογοτεχνία γενικά διαθέτει έναν ηθικό κανόνα, μέσω του οποίου απευθύνεται στη διαπαιδαγώγηση των αναγνωστών, προτείνει πρότυπα ζωής και παραδείγματα συμπεριφοράς (Knellwolf&Norris, 2010, pp.522-523). Κυρίως αποκαλύπτοντας τις συνέπειες των πράξεων των ηρώων, που είναι αποτέλεσμα ιδεολογίας, σκιαγραφεί τις επιλογές και την σύνδεσή τους με ό,τι είναι κοινωνικά αποδεκτό και σύμφωνο με την επικρατούσα ηθική. Η ηθική κριτική πιστεύει στην ηθική δύναμη της λογοτεχνίας και στην προβολή της ηθικής διάστασης του κειμένου, το οποίο περιγράφει τους τρόπους με τους οποίους επηρεάζεται η δομή και το μυθοπλαστικό του περιεχόμενο. Θεωρείται ακόμη ότι σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, η ηθική σημασία της λογοτεχνίας τελεί υπό λανθάνουσα κατάσταση, και ότι είναι απαραίτητη η συνδρομή του αναγνώστη, ώστε μέσω της ανάγνωσης και της ερμηνείας του λογοτεχνικού έργου να αποκαλύψει τις ηθικές του δυνατότητες (Knellwolf & Norris, 2010, pp. 527-528).

Τα κείμενα

Στο σημείο αυτό επιλέγω να σχολιάσω ένα βιβλίο για παιδιά προσχολικής/πρωτοσχολικής και μέσης σχολικής ηλικίας που αφορά στην παραβατικότητα και ανήκει στην κατηγορία του εικονογραφημένου παιδικού βιβλίου, που έχει το προνόμιο να απευθύνεται με διττό κώδικα επικοινωνίας στον αναγνώστη: τον κειμενικό και το εικονογραφικό.

Πρόκειται για το βιβλίο: *Όταν η μαμά είπε ψέματα*, Δάρτζαλη Σοφία, Αθήνα: Λιβάνης, 2016.

Εν συντομία η ιστορία: Ο πρωταγωνιστής παιδί μας αφηγείται ένα περιστατικό που συνέβη

κάποια φορά που πήρε με τη μητέρα του το λεωφορείο, δραστηριότητα που του αρέσει, και κυρίως να επικυρώνει το εισιτήριο. Η αφήγηση προκύπτει ως ανάγκη του, καθώς έχει κάτι μέσα του, ένα μυστικό που δεν μπορεί να το κρατήσει άλλο. Το λεωφορείο σιγά σιγά γεμίζει και κάποια στιγμή ανεβαίνει μια γυναίκα με το καρότσι ενός μωρού, η οποία περιγράφεται ως άλλης εθνικότητας. Στην επόμενη στάση μπαίνει ο ελεγκτής ο οποίος, όταν φτάνει στη γυναίκα της ζητά το εισιτήριο. Από την αντίδραση της γίνεται κατανοητό ότι δεν έχει κόψει εισιτήριο. Ο ελεγκτής επιμένει. Τότε η μητέρα του παιδιού αφηγητή παρεμβαίνει λέγοντας ότι η ίδια έχει το εισιτήριο της κοπέλας που της το έδωσε να το επικυρώσει, γιατί δεν είχε πρόσβαση λόγω πληρότητας του λεωφορείου. Ο μικρός εκπλήσσεται, ταραάζεται και θυμώνει που η μητέρα του λέει ψέματα. Ακολουθεί συνομιλία της μητέρας με τον ελεγκτή που της κόβει πρόστιμο για την παράβαση του νόμου και έχοντας ο ίδιος αντιληφθεί το παιχνίδι σχολιάζει λέγοντας “δεν τους βοηθάμε με αυτόν τον τρόπο κυρία μου...”. Ο μικρός είναι θυμωμένος και αναρωτιέται, γιατί το έκανε αυτό η μητέρα του και πώς θα δικαιολογηθεί απέναντί του. Καθώς όμως επεξεργάζεται τις πληροφορίες...αντιλαμβάνεται τι συμβαίνει και καταλήγει ότι δεν είναι απαραίτητο η μητέρα του να του εξηγήσει τίποτα.

Το story εξελίσσεται σε πρωτοπρόσωπη αφήγηση και ο λόγος που το αναφέρω είναι, γιατί η ομοδιήγηση προτιμάται από τους συγγραφείς συχνά, καθώς πιστεύεται ότι συντελεί στη αποτελεσματικότερη ταύτιση του αναγνώστη με τον ήρωα.

Στο κείμενο οι κυρίαρχες ηθικές αντιλήψεις έρχονται σε σύγκρουση. Η προσωπική εκτίμηση και απόφαση της μητέρας να υπερασπισθεί την μετανάστρια που δεν έκοψε εισιτήριο, θέτει σε σύγκρουση δυο ηθικούς κανόνες: την ψευδολογία, την παράβαση ενός νόμου και το δικαίωμα στην αλληλεγγύη. Το σχήμα των αντιθέσεων είναι κυρίαρχο, με δυο χαρακτήρες που δρουν αντιθετικά για το ίδιο ζήτημα. Ο μεν ελεγκτής υπερασπίζεται το νομικό πλαίσιο που επιβάλλει το κόσμημα του εισιτηρίου από κάθε χρήστη του μεταφορικού μέσου για την εύρυθμη λειτουργία των συγκοινωνιών, η δε μητέρα του πρωταγωνιστή να “υπεραμύνεται”, με την ενέργειά της, την καταπάτηση αυτού του κανόνα, στο όνομα της αλληλεγγύης σε άτομο ασθενέστερης κοινωνικής τάξης λόγω μετανάστευσης. Και ο πρωταγωνιστής/παιδί βρίσκεται στη μέση, και μετέωρος παρακολουθεί, εκπλήσσεται και θυμώνει αφενός, γιατί διαπιστώνει την παράβαση ενός θεσπισμένου μέτρου, αφετέρου την καταπάτηση ενός ηθικού κώδικα, που είναι το ψεύδος. Κι όλα αυτά από ένα πρόσωπο πρότυπο όχι μόνο για κείνον, αλλά και για όλο τον κόσμο, τη μητέρα του.

Το κοινωνικό, νομικό και ηθικό πλαίσιο μπροστά του βρίσκονται σε σύγκρουση. Αντιδρά, καθώς μέσα του κυριαρχεί και επαναστατεί ο ηθικός κώδικας, που ως γνωστό εδραιώνεται και καλλιεργείται από νωρίς στο πλαίσιο της οικογένειας, το γνωστό “δε λέμε ψέματα”. Το παιδί αφηγητής μιλά απευθείας στον αναγνώστη και του εκμυστηρεύεται: “θέλω να σας πω ένα μυστικό...που εδώ και καιρό δε με αφήνει σε ησυχία...η μαμά μου μια μέρα είπε ψέματα. Όχι σε μένα. Σε πολύ κόσμο. Κι εγώ το ήξερα πως έλεγε ψέματα”.

Η εικονογραφική διακειμενικότητα εδώ είναι ολοφάνερη, με τη μητέρα να έχει τη μύτη του Πινόκιο. Η εικονογράφηση είναι ευρηματική, καθώς την ασφυκτική πληρότητα την αποδίδει με τη μεταφορική χρήση της φράσης “σαν σαρδέλες”.

Στην ιστορία σημειώνονται ηθικές αξίες, όπως το να ακυρώνεις το εισιτήριό σου στο λεωφορείο, να δίνεις τη θέση σου σε κάποιον που την έχει ανάγκη. Η αναφορά λειτουργεί δυναμικά, καθώς θα φανεί η αντίθεση στη συνέχεια της ενσυνείδητης παράβασης άλλων ηθικών κανόνων, όπως το ψέμα.

Στη συνέχεια ο μικρός αναφέρεται στη διαφορετικότητα “οι περισσότεροι άνθρωποι που έμπαιναν στο λεωφορείο ήταν διαφορετικοί από μένα και τη μαμά μου...πρώτη φορά έβλεπα τόσο πολύχρωμους επιβάτες!” και εστιάζει σε μια γυναίκα που μπαίνει στο λεωφορείο “...ήταν τόσο όμορφη, σοκολατένια...”. Ωσπου μπαίνει ο ελεγκτής, που προκαλεί φόβο στον πρωταγωνιστή ανέκαθεν, και που ζητά από τη μητέρα με το καροτσάκι το εισιτήριό της. Δημιουργείται μια ένταση στον αφηγητή παιδί, όχι μόνο γιατί ανέκαθεν έχει έναν φόβο απέναντι στους ελεγκτές, αλλά γιατί αυτός με αυστηρό ύφος ζητά το εισιτήριο από τη μητέρα με το καροτσάκι, η οποία δεν έχει κόψει. Και τη λύση στην τεταμένη ατμόσφαιρα τη δίνει η μητέρα λέγοντας: “Εγώ έχω το εισιτήριό της. Μου το έδωσε να το ακυρώσω, γιατί είχε το καρότσι και δεν μπορούσε να το κάνει εκείνη”.

“Η μαμά έλεγε ψέματα. Ήταν ολοφάνερο...” κείμενο και εικόνα συνεργάζονται να παρουσιάσουν/απεικονίσουν το ψέμα. Η μύτη της μητέρας παραπέμπει στον Πινόκιο.

Ο ελεγκτής, που λειτουργεί ως ο διασφαλιστής της νομιμότητας, σκιαγραφείται αρνητικά, αφού ο μικρός δηλώνει ότι τον φοβάται...

Σε σύγκρουση η αδιαφορία με την παρέμβαση σε μια στιγμή που ζητείται η αλληλεγγύη. Το παιδί βρίσκεται μπροστά σε δυο αντίθετες...

Κι εδώ έρχεται η ρήξη και προκύπτει η εσωτερική σύγκρουση του μικρού, η εναντίωση του μικρού σε αυτό που συμβαίνει μπροστά του. Είναι η φωνή της συνείδησης που λέει "Μια φωνή μέσα μου ούρλιαξε: "Λέει ψέματα, δικό μας είναι το εισιτήριο". Κι από την άλλη αυτή η αντίδραση ανακάμπεται από τη γλυκύτητα του βλέμματος της κοπέλας με το καροτσάκι που τους κοιτάζει σχεδόν δακρυσμένη.

Η εικονογράφηση επιτείνει την απορία του μικρού και θέτει προβληματισμό στον αναγνώστη, καθώς παρουσιάζει την αποστασιοποίηση των άλλων επιβατών στο περιστατικό. Κανείς δεν μεσολαβεί, κανείς δεν αντιδρά.

Στην επόμενη εικόνα ο απορημένος και αγανακτισμένος μικρός περιγράφει την εικόνα που είδε έξω από το παράθυρο, την κοπέλα, που είχε κατέβει, να έχει το χέρι της στο στήθος σε κίνηση έκφραση ευχαριστίας. Ήδη εικονογραφικά η διάθεση του μικρού έχει διαφοροποιηθεί. Ένα πλατύ χαμόγελο είναι στο πρόσωπό του και ανταποδίδει τον χαιρετισμό με τον ίδιο τρόπο.

Η αντίδραση της κοπέλας ήταν αρκετή να κάνει τον μικρό να πει: "Κι αυτό μου έφτανε. Δεν ήθελα να μου εξηγήσει τίποτα η μητέρα μου στο σπίτι. Ούτε να μου ζητήσει συγγνώμη".

Και το ψέμα συνεχίζεται, καθώς η μητέρα, όταν ο ελεγκτής ζητά το δικό της εισιτήριο, απαντά: "Δεν έχω εισιτήριο". Και όταν η μητέρα πληρώνει το πρόστιμο, που ζητά ελεγκτής, ο αναγνώστης παιδί καλείται να κατανοήσει και τις τρεις πλευρές. Το ορθό του καθήκοντος του ελεγκτή, την παραβατικότητα της μητέρας του ως προς την καταπάτηση του κανόνα της νομιμότητας που αφορά στο εισιτήριο, αλλά και την καταπάτηση του κανόνα του ψεύδους. Για να κατανοήσει τις αντιδράσεις των δρώντων προσώπων, πρέπει να σταθεί κριτικά απέναντι στο καθένα, στην κάθε ιδεολογία, ώστε να διαπιστώσει τα αίτια και τα αποτελέσματα. Το σημείο, που αξίζει να συζητηθεί στο συγκεκριμένο κείμενο, είναι ότι δείχνει ούτε λίγο ούτε πολύ στον αναγνώστη ότι οι κανόνες υπάρχουν, για να... καταπατώνται. Αλλά το λεπτό σημείο και η ουσία στο αφήγημα είναι ότι αυτή η διαπίστωση θα προέλθει μετά από τη διεργασία της σκέψης, της νοηματοδότησης, της συνδιαλλαγής με το κείμενο. Ο μικρός πρωταγωνιστής και αναγνώστης θα ανατρέξει και θα ανακαλέσει βιωμένες εμπειρίες. Απαιτείται, δηλαδή, να θέσει σε λειτουργία τη σκέψη, ώστε να καλλιεργηθεί η κοινωνική δεξιότητα της κριτικής και η κατανόηση της σπουδαιότητάς της.

Το υποκείμενο μητέρα παρουσιάζει εκούσια περιθωριοποιημένη συμπεριφορά, καθώς μέσα του δίνει προτεραιότητα στις εξωτερικές συνθήκες που προκύπτουν και που είναι η αιτία της παραβατικότητας. Διαταράσσεται μια ηθικά κοινωνική συνθήκη, π.χ. η υποχρέωση κάθε πολίτη να κόβει εισιτήριο, αλλά αυτό έρχεται σε ρήξη με την ευαισθησία της μητέρας απέναντι σε ευπαθείς ομάδες, όπως π.χ. οι οικονομικά ασθενέστεροι, πρόσφυγες, μετανάστες κ.λπ. Παράλληλα σκιαγραφείται και η αλλοτρίωση του ανθρώπου στη σύγχρονη πραγματικότητα. Αντιδρά και δρα μόνο η μητέρα και οι υπόλοιποι επιβάτες σιωπούν. Αυτό διαπιστώνεται από τον τρόπο που εικονογραφούνται ως απαθείς. Ύψος γνώριμο σε όλους μας, που μεταφράζεται με το γνωστό "και τι με νοιάζει εμένα".

Στη συζήτηση μεταξύ μητέρας και ελεγκτή το παιδί χαρακτήρας και μέσου αυτού και ο αναγνώστης παιδί, διαπιστώνει τη διαφορετική οπτική, μέσα από την οποία αντιμετωπίζει ο καθένας το θέμα. Διαπιστώνει ταυτόχρονα ότι η μητέρα του ενεργοποιεί τη δική της κρίση, ώστε να αποφασίσει ποια θέση θα πάρει, καθώς οι υπόλοιποι επιβάτες μένουν αμέτοχοι.

Με πειστικά γλωσσικά και αφηγηματικά σχήματα, συναισθηματικές διαβαθμίσεις, η συγγραφέας θέτει το ζήτημα του δικαιώματος σε διαφορετική ιδεολογική θέση έναντι του νόμου σε δεδομένη κατάσταση.

Η λογοτεχνική αυτή κατασκευή της παραβατικότητας είναι αποτέλεσμα κοινωνικών αναπαραστάσεων και αντανakλά διαμορφωμένες τυπικές προκαταλήψεις, εντυπώσεις, αντιλήψεις του εξωκειμενικού κόσμου, που στη συνέχεια διοχετεύονται σε αυτόν, ως αξίες και συμπεριφορές (Jodole, 1995).

Έχοντας ο μικρός πρωταγωνιστής και ο αναγνώστης μια προκατασκευασμένη ιδέα που, όπως διαπιστώνεται, αμφισβητείται, διαμορφώνει τη σχέση του με τις κοινωνικές ιδέες, αξίες, συμπεριφορές, κοινωνικές επιταγές (Παπαστάμου 1989, σσ. 416-419). Τα κείμενα παράγουν γνώση, ιδεολογία, αναπαράγουν ή αναιρούν στερεότυπα και στην προκειμένη περίπτωση διαπιστώνεται ότι οι αντιλήψεις που προβάλλονται για το κοινωνικό δίκαιο, τη νομιμότητα και την αντίδραση (της μητέρας) τίθενται από συγκεκριμένο πολιτισμικό, κοινωνικό και νομικό πλαίσιο.

Μέσα από την μυθοπλασία προβάλλονται κοινωνικές αναπαραστάσεις και η «συλλογική συνείδηση», δηλαδή η αντίληψη που έχει διαμορφωθεί για τον κόσμο και την κοινωνία.

Η συγγραφική πρόθεση που αφορά στην παιδαγωγική στόχευση, κατευθύνει τον αναγνώστη να αξιολογήσει θετικά ή αρνητικά την παραβατική συμπεριφορά.

Ο συγγραφέας δε δικαιολογεί τη συμπεριφορά της μητέρας, αλλά είναι η εξέλιξη της ιστορίας που οδηγεί το παιδί στην κατανόηση και αποδοχή του παραπτώματός της

“.....δεν ήθελα να μου εξηγήσει τίποτα η μητέρα μου στο σπίτι. Ούτε να μου ζητήσει συγνώμη...”.

Κατά τη γνώμη μου το συγκεκριμένο κείμενο μπορεί να συμβάλλει ιδιαίτερα στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης μέσω μιας κριτικής ανάγνωσης, με παρεμβάσεις/ερωτήσεις εκ μέρους του εκπαιδευτικού πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την ανάγνωση. Ανάγνωση που βοηθά τα παιδιά να εστιάσουν στις αξίες του κειμένου (Wilson, 1988, pp. 543-51). Τα παιδιά πρέπει να είναι όχι μόνο αποδέκτες του κειμένου/εικόνας (recipients), αλλά και συμμετοχοί (participants). Να υποβάλλουν ερωτήσεις τα ίδια και καθ'όλη τη διάρκεια της αναγνωστικής εμπειρίας. Ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να σχεδιάζει ερωτήσεις τόσο για το κείμενο, όσο και για την εικονογράφηση του βιβλίου, ξεκινώντας με ένα «Γιατί», «Πώς», «Τι νομίζεις» (Πατέρα & Τσίλιμνη, 2012).

Υιοθετώντας τη θεωρία της Rosenblatt (1999) και συγκεκριμένα τα τρία στάδια προσέγγισης (αρχική ανταπόκριση των μαθητών, τελειοποίηση της ανταπόκρισης και έκφραση της ανταπόκρισης) ο/η εκπαιδευτικός και προκειμένου να ενισχύσει την κριτική σκέψη των παιδιών, μπορεί να προχωρήσει σε διδακτική εφαρμογή του βιβλίου ως εξής¹:

Προετοιμασία περιβάλλοντος

Η μασκώτ της τάξης “Πεσμασκιάλο” φέρνει ένα εισιτήριο λεωφορείου και μια εικόνα του Πινόκιο. Δείχνουμε πρώτα το εισιτήριο. Γίνονται ερωτήσεις: τι είναι αυτό που μας έφερε ο Πεσμασκιάλο; Πού το χρησιμοποιούμε; Τι κάνουμε το εισιτήριο, όταν μπαίνουμε σε ένα λεωφορείο; Τι γίνεται, αν δεν επικυρώσουμε το εισιτήριο μας στο λεωφορείο; Τι είναι ο ελεγκτής; Ποια είναι η δουλειά του; Αν τα παιδιά δεν γνωρίζουν τίποτα για τα αστικά λεωφορεία, θα πρέπει να γίνει ένα παιχνίδι, για να μάθουν τη διαδικασία. Στη συνέχεια ο “Πεσμασκιάλο” εμφανίζει τη φωτογραφία του Πινόκιο. Γίνονται ερωτήσεις, εάν τον αναγνωρίζουν, τι συνέβαινε στο παραμύθι και τότε μεγάλωνε η μύτη του; Γιατί έλεγε ψέματα ο Πινόκιο; Έπρεπε να πει ψέματα; Γιατί δεν έπρεπε; Ο εκπαιδευτικός διαβάζει τον τίτλο του βιβλίου. Πριν προχωρήσει στην ανάγνωση θέτει κατάσταση προβληματισμού: «Γιατί η μαμά λέει ψέματα; Λένε οι μεγάλοι ψέματα; Τι την ανάγκασε να το κάνει;»

Αρχική ανταπόκριση

Ακολουθεί η ανάγνωση του βιβλίου. Στο τέλος της ανάγνωσης γίνεται συζήτηση, όπου οι μαθητές συγκρίνουν, εκτιμούν, εκφράζουν σκέψεις και συναισθήματα. Η μορφή και το περιεχόμενο του κειμένου θα ενεργοποιήσουν τις λογοτεχνικές αναγνώσεις, τις εμπειρίες ζωής και το σύνολο της προσωπικότητας του αναγνώστη. Ο διδάσκων αξιοποιεί τις διακειμενικές αναφορές είτε κειμενικές είτε εικονογραφικές: «Αλίκη στην χώρα των θαυμάτων, Πινόκιο, Πολικό εξπρές». Αν τα παιδιά το ζητήσουν, βλέπουν αποσπάσματα από τις ταινίες *Η Αλίκη στην χώρα των θαυμάτων* και *Πολικό εξπρές*: https://www.youtube.com/watch?v=u_583tpUHY8, <https://www.youtube.com/watch?v=XmIAvWEYRNw>

Τελειοποίηση της ανταπόκρισης

Ο/Η εκπαιδευτικός δείχνει τη σελίδα της εικονογράφησης με τη μαμά, όπου η μύτη της μοιάζει με του Πινόκιο, όταν λέει ψέματα και εφόσον αφήσει τα παιδιά να την παρατηρήσουν, να κάνουν συνειρμούς, ρωτάει: “γιατί η μαμά είπε ψέματα; Ποιος ήταν ο σκοπός της; Τι ήθελε να καταφέρει με το ψέμα της; Το κατάφερε; Τι έκανε ο ελεγκτής; Πώς καταλαβαίνουμε ότι ο ήρωας το βιβλίου δεν συμφωνούσε με την πράξη της μαμάς; (θέλουμε να αποσπάσουμε αναφορές και στα λόγια του αλλά και στην εικονογράφηση του βιβλίου). Πώς αισθάνθηκε το παιδί, όταν η μαμά του είπε ψέματα; Γιατί το παιδί δεν ρώτησε την μαμά του, όταν είπε ότι το εισιτήριο δεν ήταν το δικό τους; Τι θα θέλατε (νομίζετε ότι θα έκανε) να έχει κάνει η δική σας μαμά;

¹ Ευχαριστώ τη νηπιαγωγό και κάτοχο Phd του Παν. Θεσσαλίας, Ευαγγελία Σδρούλια για τις προτάσεις και ιδέες εφαρμογής.

Ο/Η εκπαιδευτικός δείχνει τη σελίδα της εικονογράφησης όπου η κοπέλα με το καρότσι εικονίζεται με το χέρι στο σημείο της ζωγραφισμένης καρδιάς, τα παιδιά παρατηρούν και κάνει την ερώτηση: Πώς ευχαρίστησε η κυρία με το μωρό την μαμά; Σε τι διαφέρουν τα ψέματα του Πινόκιο και της μαμάς;

Έκφραση της ανταπόκρισης

- ✓ Ζωγραφική: Τα παιδιά ζωγραφίζουν κάτι από την ιστορία και καθένα παρουσιάζει αυτό που ζωγράφησε και αιτιολογεί, γιατί επέλεξε τη συγκεκριμένη σκηνή.
- ✓ Δημιουργική γραφή: Τα παιδιά δίνουν διαφορετικό τέλος στην ιστορία. Η μαμά δε λέει ότι το εισιτήριο είναι της αλλοδαπής κυρίας. Πώς θα συνεχιζόταν η ιστορία; Ποιες αλλαγές θα υπήρχαν στην εικονογράφηση; Πώς θα ήταν η εικόνα της κοπέλας με την καρδιά; Του αγριεμένου ελεγκτή; Του παιδιού αφηγητή; Ουσιαστικά γράφεται και εικονογραφείται το παραμύθι.
- ✓ Παντομίμα: Με έκφραση συναισθημάτων της μαμάς, του παιδιού, αλλοδαπής μαμάς, μωρού, ελεγκτή (και στο πραγματικό τέλος και στο τέλος δεύτερης εκδοχής), όπου παιδιά αφηγητές θα μιλούν και παιδιά ηθοποιοί θα αναπαριστούν με εκφράσεις σώματος και προσώπου.

Μια άλλη δραστηριότητα που συμβάλλει στην κριτική σκέψη είναι η συνεξέταση κειμένων με παράλληλα θέματα. Προτείνω για το προαναφερθέν βιβλίο ένα άλλο εικονογραφημένο με τίτλο *The promise*, Nicola Davies, Laura Carlin, Walker Books, London: 2014.

Η ιδιαιτερότητα του βιβλίου αυτού είναι ότι η παραβατικότητα αφορά την κλεψιά και δεν είναι απλά μόνο ένα παιδί, αλλά ο πρωταγωνιστής που την διαπράττει. Δεν έχει μεταφραστεί στα ελληνικά, αλλά το κείμενο είναι σύντομο και απλό. Κατάλληλο και για μεγαλύτερα παιδιά.

Η ιστορία έχει ως εξής: Ένα κορίτσι ζει σε μια πόλη που είναι γκρίζα κι άσχημη και έτσι και οι κάτοικοί της είναι το ίδιο άσχημοι και σκυθρωποί. Το ίδιο νιώθει και η μικρή πρωταγωνίστρια, η οποία ζει κλέβοντας. Κάποιο βράδυ σε ένα μοναχικό μέρος συναντά μια ηλικιωμένη που δείχνει ευάλωτη και προσπαθεί να της πάρει την τσάντα που δείχνει φουσκωμένη από φαγητό και λεφτά. Η γριούλα αντιστέκεται δυναμικά, αλλά στο τέλος υποχωρεί ζητώντας από την κλέφτρα να υποσχεθεί ότι θα τα φυτέψει (“να τα φυτέψεις”). Στο σπίτι η μικρή διαπιστώνει ότι η τσάντα είναι γεμάτη βελανίδια. Και αρχίζει να τα φυτεύει σε διάφορα σημεία της πόλης και αυτή με τον καιρό γεμίζει χρώματα και αυτό παρασύρει τη διάθεση συμπεριφορά των ανθρώπων που αρχίζουν κι εκείνη να φυτεύουν και όλα αλλάζουν.

Στο χώρο της μεταφρασμένης παιδικής λογοτεχνίας και για παιδιά μέσης σχολικής ηλικίας επίσης υπάρχουν βιβλία τα οποία θίγουν ευαίσθητα θέματα, στα οποία προβάλλεται η παθογένεια ενός κοινωνικού συστήματος σε παγκόσμιο επίπεδο (ανεργία, άστεγοι, κλεψιά για επιβίωση).

Κάποιοι τίτλοι:

Ο φίλος μου ο Κρένσο, Κάθριν Άπλγκέιτ, Ψυχογιός, 2016

Μια γάτα στα τείχη, Ντέμπορα Έλις, Ψυχογιός 2016

Το κοκκάλινο σπουργίτι, Ζάνα Φρέιλον, Ψυχογιός 2016

Επίλογος

Η κριτική σκέψη των παιδιών, απαραίτητη για την ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων, μπορεί να καλλιεργηθεί μέσα από βιβλία που αναπαριστούν την πραγματικότητα, αλλά με πρόθεση να επαναπροσδιορίσουν τις αντιλήψεις για την διαχείριση του ηθικού κώδικα, την έννομη και ηθική τάξη. Τέτοια βιβλία είναι αυτά που δίνουν αφορμές για προβληματισμό και σκέψη.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

Δάρτζαλη, Σ. (2016). *Όταν η μαμά είπε ψέματα*. Αθήνα: Λιβάνης.

Ελληνική

Γαβριηλίδου, Σ. (2011). Περιθωριακοί χαρακτήρες στη σύγχρονη ελληνική εφηβική λογοτεχνία. Στο Μ. Κανατσούλη & Δ. Πολίτης, (Επίμ.), *Σύγχρονη Εφηβική Λογοτεχνία. Από την ποιητική της εφηβείας στην αναζήτηση της ερμηνείας της*. Αθήνα: Πατάκης.

- Κανατσούλη, Μ. (2002). *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Κωτόπουλος, Τρ. (2012). Εφηβική Ελληνική Λογοτεχνία & Κοινωνικό Περιθώριο. Στο Τρ. Κωτόπουλος, & Δ. Σουλιώτη, (Επιμ.), *Θέματα Παιδικής Λογοτεχνίας* (σ. 93). Φλώρινα: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.
- Παπαντωνάκης Γ. (2009). *Θεωρίες λογοτεχνίας και ερμηνευτικές προσεγγίσεις κειμένων για παιδιά και για νέους*. Αθήνα: Πατάκης.
- Παπαστάμου, Σ. (1989). *Εγχειρίδιο κοινωνικής ψυχολογίας*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Πατέρα, Α. & Τσιλιμένη, Τ. (2012). *Κοινωνικοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού και φιλαναγνωσία. Θεωρητικές προσεγγίσεις, δραστηριότητες και παιχνίδια*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Τριλιανός, Α. Θ. (1997). *Η κριτική σκέψη και η διδασκαλία της*. Αθήνα: Τελέθριον.
- Τσιλιμένη, Τ. (2018). Κριτική σκέψη και παιδική λογοτεχνία. Στο Τ. Τσιλιμένη, Ελ. Κονταζή & Ε. Σηφάκη, (Επιμ.), *Θεωρήσεις της παιδικής/ εφηβικής λογοτεχνίας. «Ηδονών ήδιον έπαινος»*. Αθήνα: Τζιόλας.

Ξένη

- Booth, C. W. (1961). *The Rhetoric of Fiction*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Kettler, T. (2014). Critical thinking skills among elementary school students comparing identified gifted and general education student performance. *Gifted and Quarterly*, 58 (2), 127-136.
- Knellwolf, C. & Norris, C. (2010). *Ιστορία της θεωρίας της λογοτεχνίας. Ιστορικές, φιλοσοφικές και ψυχολογικές όψεις της θεωρίας της λογοτεχνίας στον 20ό αιώνα* (Μ. Γαρμπή, κ. ά., Μτφρ.). ΙΝΣ: Θεσσαλονίκη.
- Monhardt, L. & Monhardt, R. (2006). Creating a context for the Learning of Science Process Skills Through Picture Books. *Early Childhood Education Journal*, 34(1), 67–71.
- Nussbaum, M. C. (2015). *Έρωτος γνώση* (Γ. Λαμπράκος, Μτφρ.). Αθήνα: Πατάκης.
- Paul, P. (1993). The Logic of creative and critical thinking. *The American Behavioral Scientist*, 37 (1), 21-39.
- Wilson, M. (1988). Critical thinking: Repackaging or Revolution. *Language Arts*, 65 (6), 543-551.
- Hall, J. (1990). *Η κοινωνιολογία της λογοτεχνίας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Jodolet, D. (1995). Κοινωνική αναπαράσταση. Φαινόμενα, έννοια και θεωρία. Στο Στ. Παπαστάμου & Α. Μαντόγλου, (Επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία, Κοινωνικές Αναπαραστάσεις* (σ.σ. 129-131). Αθήνα: Οδυσσέας.
- Rosenblatt, L. M. (1999). *Literature as Exploration* (forward by W. Booth). New York: The Modern Language Association of America.^[1]_[5EP]
- Vasquez, V. U. (2003). *Negotiating Critical Literacies with Young Children*. Mahwah, NJ: LEA. (σ. 226). Αθήνα: Πατάκης.